

Müze ve kütüphanelerde günümüze ulaşan örneklerden Yâkût el-Müsta'simî ekolünde diğer hat çeşitleriyle beraber rikâ' yazısının da güzelleştiği görülür. Osmanlı hat ekolünde XX. yüzyıla kadar bu mektebe bağlı hattatların zevk ve sezişleriyle işlenerek değişikliğe uğrayan rikâ' Osmanlılar'da tarihî gelişimini tamamlamıştır. Divanlarda resmî kayıt ve yazışmaların, hattat icâzetnâmeleriyle ketebe satırlarının, yazma eserlerde asıl metinden ayrı yazılan hüküm, mülâhaza, mütalaa, mukabele, semâ', temellük, ketebe, ferâğ ve hâtime gibi kayıtların genelde rikâ' kalemiyle yazılması gelenek haline almıştır. Kitap sanatlarında görülen bu kayıtlar, rikâ' hattının ilk şekli hakkında bilgi veren ve XX. yüzyıla kadar geçirdiği gelişme safhalarını belgeleyen örneklerdir. Osmanlılar'da kadılığın düzenlediği borç alım satım senetlerinde, vakfiyelerde divanî yazının belirmesine ve İran'da ta'likin ortaya çıkmasına kadar genelde resmî belgelerde rikâ' yazısı kullanılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdü), s. 11; Kal-kaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, III, 115; Abdurrahman b. Yûsuf İbnü's-Sâyiğ, *Tuhfetü üli'l-elbâb fi şınâ'atü'l-hat ve'l-kitâb* (nşr. Hilâl Nâcî), Tunus 1967, s. 100; Kummî, *Gülîstân-ı Hüner*, s. 16, 17; Âîî, *Menâkıb-ı Hünerverân*, s. 10; Müstakimzâde, *Tuhfe*, s. 11, 79; Habîb, *Hat ve Hattâtân*, İstanbul 1305, s. 48; İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, *Sanat*, İstanbul 1934, s. 102; Mahmud Bedreddin Yazır, *Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli* (haz. M. Uğur Derman), Ankara 1972-89, I, 95, 102; III, 331, 334; Yasin Hamid Safadi, *Islamic Calligraphy*, London 1978, s. 74; Habîbullah Fezâilî, *Atlasa hat*, İsfahan 1362 hş., s. 274; Nihad M. Çetin, "Hat Sanatının Doğuşu ve Gelişmesi", *İslâm Kültür Mirasında Hat San'atı* (haz. M. Uğur Derman), İstanbul 1992, s. 14-32; Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dilî (Diplomatik)*, İstanbul 1994, s. 58, 59.

MUHİTTİN SERİN

RIKÂB

(rikâb)

Bazı Türk-İslâm devletlerinde ve özellikle Osmanlılar'da sultanın katmı veya maiyetini ifade eden terim.

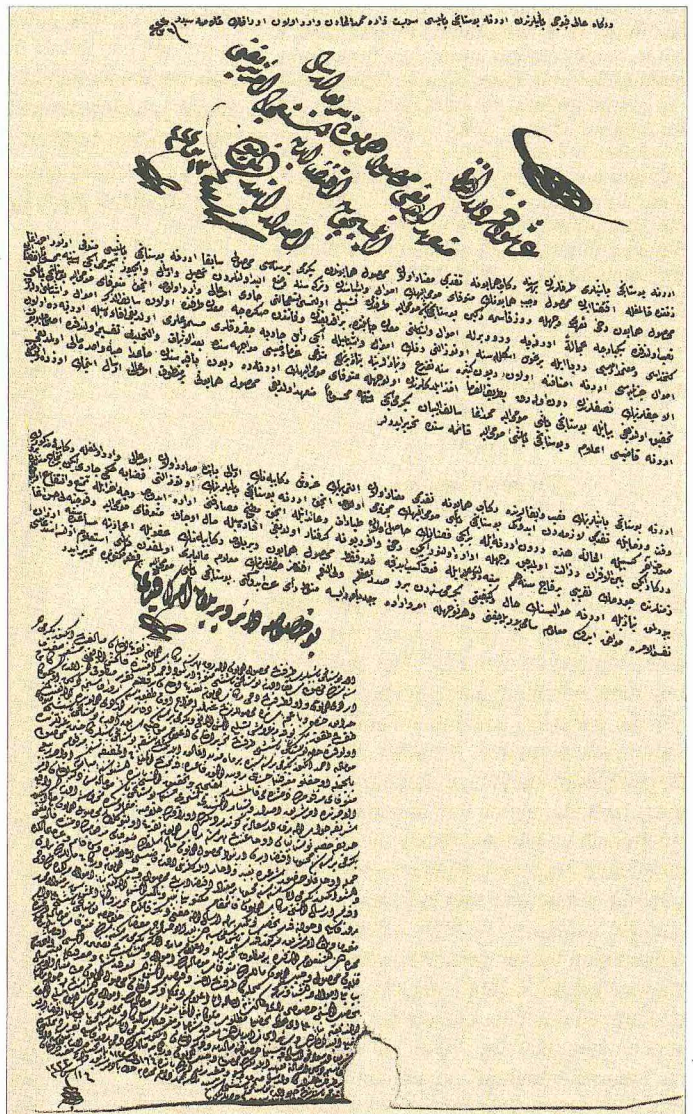
Kelimenin sözlük anlamı "üzengi"dir. Selçuklular'da ve Osmanlılar'da rikâb kelimesiyle sultanın bizzat kendisi, yani, katı veya maiyetiyle huzura kabulü kastedilirdi. Osmanlılar'da hükümdarın maiyeti için *mev-kib-i hümâyun* tabiri de kullanılmıştır. Seferde padişahın yanında koruma hizmeti yapan, merasimlerde ona eşlik eden

Yeniçeri Ocağı'na mensup solaklara "rikâb solakları", hükümdarın kabul törenine "resm-i rikâb", huzurunda yapılan toplantıya rikâb denilirdi. "Padişahın huzuru" anlamında ise daha ziyade "rikâb-ı hümâyun" tabiri geçer. "Ma'rûzât-ı rikâb" terkiyle de padişaha sunulan arzuhaller kastedilirdi.

Serdâr-ı ekrem unvanıyla seferde bulunan ve padişahın yanında kendisine vekâlet eden sadrazam vekili rikâb-ı hümâyun kaymakamı olarak anılırdı. Diğer yüksek rütbeli görevlilerin memuriyet unvanlarının başına rikâb kelimesi eklenir ve bunlara rikâb defterdarı, rikâb reisi, rikâb âmedcisi denirdi. Bu sırada yapılan divan toplantılarında alınan kararların yazıldığı defterler rikâb mühimmesi, rikâb defterdarının tuttuğu defterler rikâb ahkâm defterleri, Ruûs Kalemi'nde tutulanlar ise rikâb ruûsları gibi adlarla belirtilirdi. Sadrazam ve

hükümet erkânı seferden döndükten sonra bu rikâb memurlarının görevleri sona ererdi.

Padişahın yakınında bulunan ve atının yanında yürüyen mîrâhur, mîr-i alem, kapıcılar kethüdâsı, kapıcıbaşılar, çavuşbaşı; atmamacıbaşı, şahincibaşı ve çakırcıbaşıdan oluşan şikâr ağaları; Yeniçeri Ocağı'nın yüksek rütbeli zâbitleriyle diğer yaya kapıkulu ocaklarının ağaları, dört bölük ağaları da denilen kapıkulu süvarilerinin zâbitleri gibi saray ve ordu mensupları ağalar rikâb-ı hümâyun ağaları, rikâb ağaları, bazan da üzengi ağaları şeklinde nitelen-dirilirdi. Rikâb-ı hümâyun ağalarının başlıca görevleri alay günlerinde padişah ata binerken ona yardım etmektir. Atın iç rikâbını büyük mîrâhur, dış rikâbını başkapıcıbaşı, dizginini mîr-i alem tutardı. Diğer kapıcıbaşı ağalar etrafında dururlar, çağ-nıgırbaşı padişahın koltuğuna girerek onu

Edime'de
bostancıbaşı
olanların her yıl
göndermeleri
âdet olan
rikâbiyye
ile ilgili evrak
(BA, Cevdet-Saray,
nr. 224)

ata bindirirdi. O sırada atın başını ahır halifesi tutardı. Kapıcılar kethüdâsı Dîvân-ı Hümâyûn günleri dışında rikâb-ı hümâyûn hizmetinde bulunurdu. Beylerbeylere, Kırım hanına kılıç, kaftan, hatt-ı hümâyûn ve ferman götürmek, padişah fermanlarıyla işleri yürütmek rikâb-ı hümâyûn ağalarının göreviydi. Divan günlerinde müteferrika ağaları rikâb ağalarının sonunda yerlerini alırlardı. Rikâb ağalarını XVI. yüzyılda dış hizmete 350 akçe gelire çıkarlardı (Lutfi Paşa, s. 21). Yüzyılın sonlarında rikâb-ı hümâyûn bölük ağalarına muayyen bir zehmet miktarı arpalık verilmiştir. Bunların XVII. yüzyıl sonlarındaki mevcutları altmış altı kişi idi (*Eyyûbî Efendi Kânûnnâmesi*, s. 35).

Eflak ve Boğdan gibi bazı prensliklerden gelen ek vergilerle sadrazam, vezirler ve diğer yüksek rütbeli devlet adamları tarafından padişaha verilen hediyeler, Nevruz'da mirâhûrun sunduğu idiye / ıydiye, Edirne bostancıbaşı olanların vergi olarak takdim ettiği meblağ "rikâbiyye" şeklinde ifade edilirdi (BA, *Cevdet-Saray*, nr. 224). II. Mahmud zamanında (1808-1839) Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının ardından yapılan değişiklikler çerçevesinde gösterişli törenler de önemli ölçüde sadeleşmiş, bu arada solak, peyk, haseki gibi saray görevlilerinin yerini rikâb-ı hümâyûn hademesi almıştır (Hızır İlyas, s. 441). II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) cuma selâmlığı esnasında halkın sunduğu arzuhallerin değerlendirilmesi amacıyla sarayda Ma'rûzât-ı Rikâbiyye Dairesi adıyla bir büro kurulmuştur (Tahsin Paşa, s. 22).

BİBLİYOGRAFYA :

Fatih Sultan Mehmed, *Kânûnnâme-i Âli Osman* (haz. Abdülkadir Özcan), İstanbul 2003, s. 7, 13, 15, 17, 20; Lutfi Paşa, *Âsafnâme* (nşr. Mübahat S. Kütükoğlu, Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan içinde), İstanbul 1991, s. 21 (ayrı basım); Selânikî, *Târih* (İpsirli), I, 28, 47, 145, 272; II, 575, 612, 690; Tevkiî Abdurrahman Paşa, *Kânûnnâme (MTM, 1/3 [1331] içinde)*, s. 526-527; *Eyyûbî Efendi Kânûnnâmesi* (haz. Abdülkadir Özcan), İstanbul 1994, s. 33, 35, 50, 57; D'Ohsson, *Tableau général*, VII, 14, 25; Hızır İlyas, *Târih-i Enderûn*, İstanbul 1276, s. 441; Tayyazâde Atâ Bey, *Târih*, İstanbul 1292, I, 23; Tahsin Paşa, *Sultan Abdülhamid-Tahtsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*, İstanbul 1990, s. 22; Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 67, 350-351; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Ankara 1991, V, 270; Fikret Sarıcaoğlu, *Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi: Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*, İstanbul 2001, s. 108-111; Hakan T. Karateke, *Padişahın Çok Yaşa: Osmanlı Devleti'nin Son Yüz Yılında Merasimler*, İstanbul 2004, s. 101, ayrıca bk. tür.yer.; Pakalın, III, 44-47; J. Deny, "Rikâb", *IA*, IX, 741-742; a.mlf., "Rikâb", *EP* (Fr.), VIII, 546-547; Cahit Baltacı, "Arpalık", *DİA*, III, 393.

ABDÜLKADİR ÖZCAN

RİKÂBDAR

(رکابدار)

Arap ve İslâm Türk devletlerinde daha ziyade ahırlarda, Osmanlılar'da ise Enderun'da hizmet yapan görevli.

Sözlükte "atın üzengisini tutan" anlamındaki rikâb-dâr kelimesi terim olarak efendisi ata binerken üzengisini tutan saray görevlisini, bazan da seyis veya at uşağını ifade eder. Bu görevli koşum, eyer, biçiş iskemlesi gibi at takımlarını da muhafaza ederdi. Endülüslü Emevîleri'nde sâhibü'r-rikâb, Fâtımîler'de rikâbî veya sıbyânü'r-rikâbî'l-has unvanıyla anılan saray görevlilerinden söz edilmektedir. Bunlar Abbâsîler'de de saray görevlileri arasında olup halifenin maiyet erkânından, merasim ve teşrifattan sorumluydu. Rikâbdar Selçuklular'da ferrâşla (seyis) birlikte kullanılmış (İbn Bibî, I, 174), onlardan Eyyûbîler'e ve Memlûkler'e geçmiştir. İran Moğolları'nda ve Timurular'da saray ve ahır görevlileri arasında bulunan rikâbdar şerbetdarlığa yükselebilirdi. Safevîler'de ise Türkçe karşılığı olan **üzengi kurçisi**, bazan da aynı anlamda **celovdâr** kelimeleri kullanılmıştır. Memlûkler'de rikâbî denilen bu görevliler rikâbhâneye mensup idiler. Aynı anlamda bazan **sarrâc** tabiri de geçer.

Osmanlılar rikâbdar terimini Anadolu Selçuklularından almıştır. Nitekim aynı görevli diğer Anadolu beylikleriyle Karakoyunlu ve Akkoyunlular'da da mevcuttur. Ancak Osmanlı Devleti saray teşkilâtında rikâbdar ahır görevlisi değil doğrudan padişaha bağlı önemli bir kişidir. Orhan Gazi döneminde Koca İlyas Ağa adlı bir rikâbdarın varlığından söz edilmekte (Tayyazâde Atâ Bey, I, 94), fakat hangi görevi ifa ettiği belirtilmemektedir. Daha sonra gittikçe yükselen bu memurun mevkii ve görevleri Fâtih Sultan Mehmed'in *Kânûnnâme*'sinde belirtilmiştir. Buna göre rikâbdar saray hiyerarşisinde çuhadarın üstünde, tülbent ağasının altında idi; fakat daha sonra çuhadarın altına düşmüştür. Aslı görevi önceleri padişahın çizmelerine bakmak, ayakkabılarını giydirmek iken daha sonra bu hizmetler başçuhadara ve maiyetine verilmiştir. XVI. yüzyıldaki görevi hükümdarın bahçe gezilerinde atının üzengisini tutmaktı (Âîf Mustafa Efendi, s. 301). Resmî günlerde bu işlerle rikâb ağalarının ilgilediği bilinmektedir. XVI. yüzyıl sonlarında ulûfesi 20 akçe olup senede dört defa elbiselik kumaş verildi. Diğer Has Oda ağaları gibi rikâbdar da padişahla birlikte

sefere giderdi. 1566'da Sigetvar'da vefat eden Kanûnî Sultan Süleyman'ın cenazesini yıkayanlar arasında Rikâbdar Mustafa Ağa da vardı.

XVII. yüzyılın ikinci yarısında yevmiye olarak 35 akçe alan rikâbdarın (Hezârfen Hüseyin Efendi, s. 61) maiyetinde iki has odalı, bir karakullukçu, bir baltacı, iki sofalı, bir heybeci ile iki yedekçi bulunurdu. Silâhdar olamayan rikâbdarlar 60-100.000 kuruş yıllık gelire emekli edilirdi. Has Oda'nın sultana çok yakın dört görevlisinden biri olan rikâbdara gayri resmî olarak koltuk veziri denilirdi. Doğrudan padişaha sunulan arzları efendisine vermesinden dolayı diğer dört has odalı ile birlikte arz ağaları diye de anılırdı. Çuhadarın bulunmadığı zamanlarda silâhdara vekâlet eden rikâbdar saray içi tayin ve terfilerde çuhadar, büyük mirâhûr, çavuşbaşı, müteferrika, kapıcıbaşı veya çaşnigîr olabilirdi. Saray dışına ise sancak beyi, beylerbeyi, bazan da vezir rütbesiyle çıkardı.

XVIII. yüzyılda III. Mustafa zamanında (1757-1774) rikâbdarın yukarıda belirtilen hizmetleri sadece resmî günlerde ifa ettiği anlaşılmaktadır. Rikâbdarın bu rütbeyle ulaşabilmesi için uzun süre Enderun'da hizmet etmesi gerekirdi (Tayyazâde Atâ Bey, I, 208). Aynı dönemde mevlid günü ve bayram selâmlıklarında rikâbdar da görev alır, saltanat kayığında silâhdar, has odabaşı ve çuhadarla birlikte bulunurdu. Rütbece üstündeki arz ağaları gibi başına sarık takardı (D'Ohsson, VII, 35). XVII. yüzyılda yeni tayin edilen rikâbdara acemilik adıyla kumaş verildi; ancak bunun daha sonra paraya çevrildiği anlaşılmaktadır. Mevlidlerde ve bayramlarda olmak üzere yılda iki defa rikâbdara 150 altın ihsan edilirdi. Rikâbdarlık muhtemelen II. Mahmud zamanında (1808-1839) kaldırılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, *Cevdet-Saray*, nr. 645, 5848; Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme* (Bayburtlugil), s. 223, 230; İbn Bibî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye* (trc. Mürsel Öztürk), Ankara 1996, I, 174, 291, 429; Fatih Sultan Mehmed, *Kânûnnâme-i Âli Osman* (haz. Abdülkadir Özcan), İstanbul 2003, s. 15; Selânikî, *Târih* (İpsirli), I, 39, 59; II, 441, 612; Âîf Mustafa Efendi, *Künhü'l-Ahbâr* (haz. Ahmet Uğur v.dğr.), Kayseri 2006, s. 22, 301; Koçi Bey, *Risâle* (Aksüt), s. 80, 82; Hezârfen Hüseyin Efendi, *Telhisü'l-beyân fi Kavânün-i Âli Osman* (haz. Sevim İlgürel), Ankara 1998, s. 61, 79, 80, 262; Deftardar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâyât* (haz. Abdülkadir Özcan), Ankara 1995, s. 80, 398, 821, 840; D'Ohsson, *Tableau général*, VII, 35; Hızır İlyas, *Tarih-i Enderûn: Letâifi Enderun* (haz. Cahit Kayra), İstanbul 1987, s. 81, 213, 239, 258-259; Tayyazâde Atâ Bey, *Târih*, İstanbul 1292, I, 94, 207, 208-209; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 12, 274, 330, 345,